

BULGARİSTAN'DA MÜFTÜLÜKLER VE ŞER'İYYE MAHKEMELERİ

Prof. Dr. Hüseyin MEMİŞOĞLU

B 1. MÜFTÜLÜKLER

Bulgaristan'da Türk-Müslüman toplumunun en eski örgütlerden biri müftülüklerdir. Bunların tarihi imparatorluk dönemine dayanır. Her Müslüman toplumu gibi, Bulgaristan'daki Türk-Müslüman toplumunun da köylerde camilere yardım heyetleri, kasabalarda müftülükleri ve bir de şeriat hukukuna göre hüküm veren kadılık vardı. Osmanlı idaresi zamanından kalan bu kurumlar, Bulgar idaresi döneminde de varlıklarını devam ettirdiler. Bulgaristan Prensiğini kuran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması Bulgaristan'da kalan Türk-Müslüman toplumunun dinlerinde serbest olacaklarını, özgürce dinî örgütlerini kurabileceklerini ve rahatça dinî liderleri ile ilişkilerde bulunabileceklerini öngörüyordu.¹ Bu hükümler Bulgaristan için de bir anayasa niteliğindedi ve hiçbir şekilde çiğnenemeyecekti. Türk-Müslüman toplumunun dinine, ayinine, dinî örgütüne dokunulmayacaktı. 1879 tarihli ilk Bulgar anayasası da bu hükümleri göz önünde bulundurarak hazırlanmıştı. Anayasanın 40. maddesi ile "Din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkesin din ve mezhep özgürlüğüne" sahip olduğu hükmü getirilmiştir. Böylece Bulgaristan'da Müftülükler örgütü de ayakta kalabilmiştir.

1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra oluşan Bulgar Prensiği ve Şarkî Rumeli Vilâyeti sınırları içinde kalan Türk-Müslüman toplumunun 14 sancak müftüsü vardı. Bunların altısı Şarkî Rumeli Vilâyetinin sancak merkezleri olan Filibe, Hasköy, Eskizağra, Tatarpazarcık, İslimye ve Bergos (Burgaz) şehirlerinde bulunuyordu.² Bu vilâ-

yetteki her sancağın Türk-Müslüman ahalisi cemaatce sahip oldukları hukuktan yararlanarak seçtikleri ehliyet ve liyakât sahibi kişileri Filibe müftüsünün başkanlığındaki bir ilmi heyet huzurunda yapılan imtihandan sonra, kendilerine müftü tayin olunması maksadıyla valiye bildirmişler ve vali de bir yazı ile durumu Bâbîâliye arz etmiştir. Bâbîâli de konuyu önce Meşihat Makamına havale etmiş ve burada verilen karar, Sadâret vasıtasıyla Padişahın tastikine arzedilmiş ve tayin kararı, hazırlanan bir menşur ile birlikte vilâyete gönderilmiştir.³ Bu konuya dair tespit edilen esaslar dahilinde müftülerin beş sene süre ile vazifede kalması, cemaat sandıkları kendi masraflarını karşılayacak hale gelinceye kadar, maaşlarının Osmanlı Evkaf Hazinesinden verilmesi, bu maaşların 1500 kuruş olması ve azillerinin Meşihat'ın reyine bırakılması, 13 Eylül 1881 tarihli irade ile kararlaştırılmıştır.⁴ Ayrıca sancak ve daha sonra kaza merkezlerinde teşkili düşünülen şer'îyye mahkemele- rin de birer nâip vasıtasıyla idaresi kararlaştırılmış ve seçilecek nâiplerin, muhakkak surette ilgili sancak veya kazaların ahalisinden olması münasip görülmüştür.⁵

1. Bknz. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Barış antlaşmasının Bulgaristan Türk Azınlığıyla ilgili 4. 5. ve 12. maddeleri (*Türk Kültürü* 1985, sayı 264, s. 253-254).
2. Aleksandre Popoviç, *Balkanlarda İslâm*, İstanbul, 1995, s. 75; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK Basımevi, 1992, s. 206-207.
3. BA, BEO. nr. 828, h 151, nr.5/1, lef 47.
4. BA, Bl, nr. 289.
5. BA, BEO nr. 969, h 166.

Bulgar Prenslığı sınırları dahilinde bulunan Vidin, İvraca, Plevne, Tırnova, Varna, Rusçuk, Şumnu ve Sofya şehirlerinde de 8 sancak müftüsü vardı. Ayrıca, bunların dışında Bulgar Prenslığı ve özerk bölgeler de olmak üzere, Türk-Müslüman toplumunun yaşadığı yerlerde 25 müftü yardımcısı da bulunuyordu.⁶

Müftüler ve müftü vekilleri Türk-Müslüman toplumu tarafından seçiliyordu. Bu şahıslar, Bulgaristan hükümeti tarafından denetleniyor ve İstanbul'daki Şeyhülislam tarafından tasdik edilerek kendilerine Menşur ve Mürasele gönderiliyordu. Yani Bulgar Prenslığı dahilindeki müftüler de İstanbul'daki Şeyhülislamlık veya Meşihat Makamına bağlıydılar. Çünkü Bulgaristan henüz bağımsız değil, Osmanlı Devletine vergi veren bir prenslikti. Bu bağlılığın bir göstergesi olarak Bulgaristan müftülerine Osmanlı hükümetince maaş ödeniyor ve camilerde de Halife ve Padişah adına hutbe okunuyordu.⁷ Seçilen müftüler Meşihat Makamının onayını aldıktan sonra Bulgar makamlarınca görev atanıyor ve Bulgar bütçesinden maaş alıyorlardı. Prenslik tarafından ödenen maaşlar, müftüler için 300 ilâ 80 frank, müftü yardımcılar için ise 100 ile 60 frank arasında değişiyordu. Sofya müftüsü ayda 300 frank, Filibe müftüsü ise 125 frank alıyordu. Osmanlı hükümeti yaklaşık olarak 322 frank tutan 14 lirayı Filibe müftüsüne ayrıca gönderiyordu.⁸

Müftüler, Türk-Müslüman toplumunun meseleleriyle ilgileniyordu. Onların görevleri Türk-Müslüman cemaat teşkilatlarını, camileri ve hocaları teftiş etmekten, hocaların Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından atanmalarına veya çıkarılmalarına vasıta olmaktan ibaretti. Yani hocaların camilere tayin edilmelerini veya vazifeden çıkarılmalarını müftüler istiyor, rapor veriyor, Bakanlık da tayin ediyor veya çıkarıyordu. Bununla beraber, müftülerin inhası, dileği ve hatta haberleri olmadan da tayin veya azledilen hocalar da bulunuyordu ve bu düzensiz ve yolsuz işler sürüp gidiyordu. Bu yolsuzluklar, müftülerin görev ve yetkilerini tâyin, tespit ve tahdit eden herhangi bir yönetmelik veya kanun olmamasından ileri geliyordu. Gerçi, Prens Aleksandır Batenberg'in hükümdarlığı zamanında Zankof kabinesi tarafından "*Čerkoven Zakon*" isimli bir "*Kiliseler Kanunu*" kabul edilmişti. Bu kanunda müftülerin, İslâmi mahkemelelerin ve İslâm vakıflarının oluşturulması ve yönetimiyle ilgili beş on maddeden oluşan hükümler bulunuyordu. Fakat bunların vakıflara ait kısmı gibi, müftülere ait maddeleri de yetersiz kalıyordu. Bu nedenle, 1895 yılında Prens Ferdinand'ın İstanbul'a yaptığı ilk seyahatine katılan Sofya müftüsü

Hâfız Bilâl Efendi ile Silistre mebusu Hacı Yahya Paşa Şeyhülislamı ziyaret ederek Bulgaristan'da İslâm dini örgütlerinin düzenlenmesi konusunu görüştüler. Şeyhülislamın tavsiyeleri istikametinde Bulgar hükümeti de 1895 yılında ilk olarak Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun dinî örgütleri konusunda 33 maddelik geçici bir Talimatnameyi kabul etti. Talimatname 15 Eylül 1895 tarihli Prens 62 numaralı emirnamesiyle tasdik olundu.⁹ "*Müslüman İdare-i Ruhaniyelerine Dair Talimatname*" adını taşıyan bu yönergeyle Bulgar Hükümeti ilk olarak müftülüklerin statüsünü ve görevlerini tespit etti. Buna göre, Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun Başmüftüsü, sancak müftüleri ve müftü vekillerinden (naiplerden) oluşan bir dinî örgütü bulunacaktır. Bu yönergenin kabulüne kadar Bulgaristan'da il ve ilçe müftüleri vardı. Sofya'da ise "*Merkez Müftüsü*" ünvanıyla bir müftü mevcuttu ve bütün müftüler buna bağlıydı. 1895 yılında kabul edilen yeni yönerge ile Merkez Müftüsünün görevleri Başmüftüye devredilerek Sofya'da Başmüftülük makamı oluşturuldu. Başmüftülüğe, müftülükleri ile birlikte cami, tekke, zaviye ve bunların çalışmaları ve cemaati islamiye teşkilatlarının faaliyetleri üzerinde nezaret ve denetim yetkisi verildi. Ayrıca, yönergede müftülerin görevleri ve müftü adaylarının hangi şartlara sahip olmaları gibi hükümlere de yer verildi.¹⁰ Bu geçici yönerge Bulgar Çarlığı'nın kuruluşuna kadar yürürlükte kaldı.

1908 yılında Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti ve Çarlık oldu. Bulgaristan'ın bağımsızlığını onaylamak amacıyla Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da bir protokol imzalandı. Osmanlı hükümeti adına Hânciye Nazırı Rifat Paşa, Bulgaristan hükümeti adına Ticaret ve Tarım Bakanı A. Lyapçev tarafından imzalanan bu protokole bir de sözleşme (Mukavelename) eklendi. Bu sözleşme ile Bulgaristan'daki müftülükler Osmanlı ve Bulgar hükümetlerince ortaklaşa düzenlendi. "*Hükümet-i Osmaniye ile Bulgaristan Hükümeti Beyninde 6/19 Nisan 1909 tarihleriyle Akdolan Protokole Merbut olan ve aynı tarihte imzalanan Mukavelename*"nin müftülerle ilgili maddeleri şöyledir.¹¹

6. Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 75.

7. Bilâl N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, Ankara, 1986, s. 66; Aleksandre, Popovic, a.g.e., s. 75.

8. Aleksandre Popovic, a.g.e., s. 75.

9. **Muhacır**, sayı 38, 30.04.1910.

10. A.g.e., sayı 39, 4.05.1910.

11. **Türk Kültürü**, sayı 264, Nisan 1985, s. 254-257 (14-17).

"Birinci Madde- Sofya'da bir başmüftü bulunacak ve müfti-i mumailiyh Bulgaristan'daki müftülerin şer-i şerifeye müteallik umuru mezhebiye ve hukukiye için makam-ı celil-i cenab-ı Meşihatpenahi ve Bulgaristan Mezahip Nezaretile vuku bulacak münasebatına vesatât eyleyecektir. Başmüftü emri intihabı için suret-i mahsusada içtima edecek olan Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve meyanından intihab kılınacaktır. Müftü vekilleri işbu içtimaa ancak müntehip sıfatile iştirak edeceklerdir. Bulgaristan Mezahip Nezareti Başmüftünün intihabını Sofya'daki Devlet-i Aliye Komiserliği vasıtasile Makam-ı Muallâ-i Cenab-ı Meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i Meşihatpenahiden müfti-i mumailiyhe bir menşur ve umur-u memurusini ifa ve bu babta kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir Murasele gönderecektir. Başmüftü ahkâm-ı şeria dairesinde Bulgaristan müftülerinin mumelâtını ve müessesat-ı mezhebiye ve bahriye-i islâmiyeyi ve müessesat-ı mezkûre hademe ve mütevellilerini nezaret ve teftişi altında bulundurmak hakkını haiz olacaktır.

İkinci Madde- Müftüler Bulgaristan Müslüman muntehipleri tarafından intihap olunur. Başmüftü intihap olunan müftünün şer'an matlub olan kâffe-i evsafı cami olup olmadığını bitahhik muvafık bulunduğu halde eftaya mezuniyetini havi mumailiyh namına menşur itası lüzumunu Bab-ı Meşihata iş'ar eder ve müftü-i ceditde bu suretle istihsal olunacak Menşur ile beraber ahali-i müslime beyninde icrai ahkâm-ı şer'îye için mezuniyeti havi icab eden müraseleyi ita eder. Müftüler daire-i memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukavelenamede muayyen vezayifi mahalli müftülerinin doğrudan doğruya nezareti altında olarak ifa etmek üzere müftü vekilleri tayinini teklif edebilirler. Şu kadar ki bu intihabı Başmüftüye tasdik ettirmeleri meşruttur.

Üçüncü Madde- Müftülerle vekillerinin azli memurin-i hükümet hakkındaki kanuna tevfikân vukubulacaktır. Başmüftü veya tevkil ve terhis edeceği memur bir müftünün veya bir müftü vekilinin azlı hakkında tedkik-i ahval-i memurin komisyonunca karar verileceği zaman komisyon-i mezkûrede bulunmağa davet edilecektir. Mahaza Başmüftünün veya memurunun rey ve mütealeasını meclis-i mezkûrede sırf bir mahiyet-i diniyeyi haiz olan şikayetin takdirince esas teşkil edecektir. Bu müftünün veya müftü vekilinin azli varakasında halefinin yeum-i intihabı dahi taşın kılınacaktır.

Dördüncü Madde- Müftüler tarafından ısdar olunan hüccet ve ilâmlar Başmüftü tarafından tetkik olunacak ve Başmüftü bunları ahkâm-ı şeriaya muvafık bulunduğu takdirde tasdik ile mevkiî icraya konulmak üzere aid olduğu daireye tevdi edecektir. Ahkâm-ı şeriyyeye adem-i tevafıkından dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar bunları veren müftülere iade olunacak ve müteallik oldukları işler birnehc-i şer-i şerif yeniden tetkik ve fasl edilecektir. Ahkâm-ı şer'îyyeye tevafuk etmediği anlaşılan veyahut Bab-ı fetfaca tetkiki alâkadarın tarafından talep edilen hüccet ve ilâmlar Başmüftü canibinden Makam-ı Celil-i Meşihat-ı Aliyye gönderilecektir.

Beşinci Madde- Başmüftü icabı takdirinde nikâh, talâk, vasiyet, veraset vesair mevad-ı şeriye ile emval-i eytamin idaresine müteallik mesailde diğer müftülere vesaya ve tebligat-ı muktaziye ifa edecektir. Bundan mada müftü-i mumailiyh mesalih-i mebhuseye dair olan şikayet ve müstediyyatı tedkik ve ahkâm-ı şer'îyye nazaran ne yapılmak lâzım geleceğini daire-i aidesine işar eyleyecektir. Müftüler idare-i evkaf ile dahi mükellef olduklarından Başmüftünün başlıca vezâifinden biri de onlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterlerini hazırlatmaktır. Evkaf hesabatına müteallik defatir Türkçe tutulabilecektir.

Altıncı Madde- Başmüftü ve müftüler indelhace Bulgaristan'daki maarif-i umumiye meclislerini ve mekâtib-i İslâmiyeyi ve medreseleri teftiş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdası zımnında teşebbüsât-ı lâzime icra edeceklerdir. Başmüftü lüzum var ise maarif-i umumiye-i İslâmiyeye müteallik umur ve mesalih için daire-i aidesine müracaat edecektir. Bulgaristan'da kâin mekâtib-i islâmiye ve cevami-i şerifenin muhafaza ve idaresi için Bulgaristan bütçesinde bir meblâğ-ı kâfi tahsisine devam olunacaktır.

Yedinci Madde- Bulgaristan'da bulunan emlak-i mevkufenin hüsnü muhafazasına dikkat ve itina olunacak ve bir mecburiyet-i mübremeye mübteni ve kavanin ve nizamet-ı mer'îyyeye muvafık bulunmadıkça mebanii diniye veya hayriyeden hiçbir hadm edilemeyecektir. Esbab-ı mübremeden nâşi mebanii mevkufeden birinin istimlâki icabettiği takdirde bu binanın mebni bulunduğu mahalle nispetle aynı kıymeti haiz diğer bir arsa irae edilmedikçe ve bir de binanın kıymeti tasviye olunmadıkça buna teşebbüs olunamayacaktır. Esbab-ı mübremeye mebni istimlâk olunacak olan emlak-i mevkufenin kıymetleri olarak tediye olunacak mebalig

Bulgaristan'da kâin mebanî-i mevkufenin tamir ve termimine ve lüzun görünecek mahallerde diğer müessesat-ı diniyenin inşasına tamamen sarf ve tahsis kılınacaktır. Başmüftü bunlara müteferri hesabâtı tetkik etmek ve hergüne sultimalât ukunu meneylemek vazifesiyle mükelliftir.

Sekizinci Madde- *İşbu mukavelenin imzasından itibaren altı ay müddet zarfında Bulgaristan hükümeti tarafından Başmüftünün dahi bihakkın dahil olacağı bir komisyon-u mahsus tayin olunacak ve bu komisyon zaman-ı teşkilinden itibaren üç sene müddet zarfında bu ana değin mütevelliler veya onlara mensup esbab-ı hukuk taraflarından vaki olan metalibi tedkik vazifesiyle mükellef bulunacaktır. Komisyonun mukarrerakını kendilerince mucub-i hoşnudi addetmeyecek olan alâkadaran mehakim-i aide-i mahalliyyeye müracaat edebileceklerdir.*

İşbu Mukavelename 6/19 Nisan 1909 tarihinde iki nüsha olarak Dersaadet'te tanzim edilmiştir."

Görülüyor ki, İstanbul protokolüne ekli Mukavelenamede, Bulgaristan Başmüftülüğün ve müftülüklerin seçimi, görevleri ayrıntılarıyla düzenleniyordu. Bu Mukavelenameye göre, Sofya'da bir başmüftü bulunuyor ve Bulgaristan'daki müftülerin dinî ve hukuki işleri konusunda Meşihat Makamı ve Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı ile ilişkilerine aracılık ediyordu. Başmüftü Bulgaristan müftüleri tarafından ve sancak müftüleri arasından beş yıl için seçiliyordu. Müftü vekilleri seçime ancak seçmen olarak katılıyorlardı. Başmüftünün seçilmesi diplomatik yolla İstanbul'daki Meşihat Makamına duyuruluyor ve Meşihatta adı geçen Başmüftüye bir menşûr-ferman ile kendisine ve Bulgaristan'daki diğer müftülere yetki verebilmesi salâhiyeti için Müraselei şer'iyye gönderiyordu. Ancak ondan sonra Başmüftü göreve başlayabiliyor ve öteki müftülere yetki verebiliyordu.

Mukavelenamede Başmüftüye bütün Bulgaristan Müslümanları üzerinde denetim ve kontrol yetkisi de veriliyordu. Müftülerin işlemlerini cami, mescid vb. gibi dinî ve islam hayır kurumlarını, bu kurumların imam, hatip, müezzin, kayyim gibi görevlilerini ve mütevallî heyetlerini kontrol ve teftiş etmek Başmüftünün yetkilerine veriliyordu. Müftülerin verecekleri hükümler, ilâmlar da başmüftü tarafından inceleniyor ve uygun bulunduğu takdirde onaylanıyordu. Başmüftü nikâh, boşanma, vasiyet, miras, yetim mallarının yönetimi gibi konularda müftülere tavsiyelerde bulunabiliyordu. Başmüftü-

tünün Bulgaristan'daki vakıfların nezâret ve idaresiyle de yükümlülükleri vardır. Müftüler aracılığıyla vakıflara hesap defterleri tutturur ve kendilerinden hesap sorardı. Ayrıca Başmüftünün Türk-Müslüman toplumunun eğitim-öğretim kurumları üzerinde de yetkileri vardır. Müslüman okullarını, eğitim encümenlerini denetler, gerekli görürse yeni Müslüman okulları ve medrese açılmasını teklif ederdi. Yani Başmüftüye, bir bakıma bütün Türk-Müslüman Kurumları ve örgütleri üzerinde kontrol ve denetim yetkisi veriliyordu.

Yine 1909 Mukavelenamesine göre, Başmüftünün altında müftülükler vardır. Bulgaristan'ın hemen her sancağında birer müftü veya müftü vekili bulunuyordu. Başmüftünün sancaklar düzeyindeki görevlerini üstlenen ve Başmüftüye bağlı olan bu müftüler, seçimle işbaşına geliyorlardı. Başmüftü, seçilen müftünün aranılan nitelikte olduğunu inceliyor ve ona göre yetki verilmesi gereğini Meşihat'a bildiriyor ve yeni müftüye buyrultu veriliyordu. Ancak buyrultu alındıktan sonra seçilen müftü göreve başlayabiliyordu. Müftüler kendi bölgelerinde gerekli yerlerde müftü vekili atamasını teklif ettikleri halde bunu Başmüftüye tasdik ettirmeleri gerekiyordu.

1909 Mukavelenamesi Bulgaristan sancak müftülerinin seçimle işbaşına gelmelerini ve kendi aralarından birini Başmüftü seçmelerini öngörüyordu. Seçimin iki dereceli olması isteniyordu. Buna göre 25 Nisan 1910 tarihinde sancak müftülerini seçecek olanlar belirlenmişti. Bulgar hükümeti, müftüleri seçecek olan seçmenlerin arasına Müslüman Çingeneleri de katmaya ve böylece daha işin başında seçimlere karışmaya kalkıştı. Uzun tartışmalardan sonra müftüleri seçecek olan seçmenler belirlendi ve 9 Mayıs 1910 tarihinde sancak müftüleri seçildi. Seçilen müftüler Başmüftü seçimi için Sofya'ya toplanarak 8 Aralık 1910 günü Başmüftüyü seçtiler. Başmüftü için iki müftü adaylığını koymuştu. Bunlardan biri, bir süredir Sofya müftüsü görevini yapmakta olan Şumnulu Hocaşade Mehmet Muhittin Efendi, diğeri ise Vîdin sancak müftüsü Süleyman Rüşdi Efendi idi. Seçime katılan 34 müftü ve müftü vekilinden 25'i Hocaşade Mehmet Muhiddin Efendi'ye oyunu vererek Başmüftü seçtiler. Böylece ilk kez bir Başmüftü seçimle işbaşına gelmiş oldu. Balkan Savaşları sırasında ve Birinci Dünya Savaşının ilk yılında Hocaşade Mehmet Muhiddin Efendi Başmüftülük görevinde kaldı.¹²

12. Osman Keskiöglü, **Bulgaristan'da Türkler**, Ankara, 1985, s. 39, 42-43.

Balkan Savaşları sonunda, 29 Eylül 1913 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Barış Antlaşması imzalandı. İstanbul Muhedenamesi adıyla tanınan bu antlaşmayı Osmanlı Devleti adına Dâhiliye Nâzırı Talât Paşa, Bahriye Nâzırı Mahmut Paşa, Şurây-ı Devlet Reisi Halil Bey, Bulgaristan adına G. Savov, Nâzır Naçoviç, Elçi Toşef imzaladılar. Bu antlaşmanın 2 numaralı ekini oluşturan "Müftülere Mütteallik Mukavelename"de aynı tarihte İstanbul'da imzalandı.¹³ Bu belgeyle Bulgaristan müftülükler örgütü yeniden düzenlendi. 1909 Sözleşmesinin tekrarı niteliğindeki bu yeni belgeye ilaveten Bulgaristan müftüler örgütünün Başmüftülükçe hazırlanacak bir tüzükle (Nizamname ile) düzenleneceği belirtildi. Ayrıca Bulgaristan'da müftü, müftü vekili ve naip yetiştirmek üzere bir "Nüvap" okulu açılacağı da öngörüldü.

Bu Sözleşme imzalanırken Hocaşade Mehmet Muhiddin Efendi Başmüftülük görevini sürdürüyordu. Fakat 1915 yılında onun görevi sona erince yerine yeni bir Başmüftü seçilemedi, çünkü 1915-1919 yılına kadar harp nedeni ile seçim yapılamadı. Bu dönemde Varna Müftüsü Hacı Ömer Lütfi, Osmanpazarlı Hacı Emin Zarifi, Cumalı Hafız Ahmet, Kemallar'lı Salih Saib, Filibe Müftüsü Sadeddin Efendiler Başmüftü Kaymakamı olarak tayin ile o makama getirildiler. Birinci Dünya Savaşı bitince 1919 yılında seçim yapıldı. Seçimi kazanan Süleyman Faik, seçimle bu makama gelen ikinci Başmüftü oldu.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı sonunda hazırlanması öngörölmüş olan Bulgaristan Müftülükler Nizamnamesi de hazırlandı. Nizamname 23 Mayıs 1919'da Çar İradesiyle onaylandı ve 26 Haziran 1919 tarihli Bulgar Resmi Gazetesi'nin 65. sayısında "*Bulgar Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi*" (Ustav za Duhovnoto Ustroystvo i Upravlenie na Müsülmanite v Tsarstvo Bilgariya) adıyla yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁵ Bu Tüzük Bulgar Resmi Gazetesi'nde yayınlandıktan sonra Müessesat-ı Diniye ve Vakfiye Müdürü Mehmet Celil tarafından Türkçeye tercüme edilip Çiftçi Birliği Matbaasında 10 Nisan 1920'de basıldı. Bunun Türkçe ve Bulgarca ikinci baskısı ise 1924 yılında Sofya'da "*Fotinov*" matbaasında yapıldı.

Dokuz bölümden oluşan ve 189 maddeyi kapsayan bu tüzük Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun yalnız Müftülüklerini değil aynı zamanda bütün dinî teşkilatlarını ve kurumlarını düzenliyordu.¹⁶ Ayrıca bu tüzük Bulgaristan Türk-

Müslüman ahalisi hakkında o tarihe kadar yayınlanmış en ayrıntılı tarihî bir belgeydi.

Tüzüğün "*Genel Hükümler*" bölümünde Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların dinlerinde ve ayinlerinde serbest oldukları belirtiliyor ve şöyle deniyordu:

"Madde 1- *Bulgaristan Çarlığı dahilinde mütemekkin (sürekli oturan) veyahut muvakkaten mulein bilcümle Müslümanlar, Bulgar tebaasından olsun, ecnebi tabiyetini haiz bulunsun icrai ayinde kavanini meriyyeyi ve bu Nizamnameyi ihlal etmemek şartıyla hürriyet-i diniyeden istifade ederler.*

Madde 2- *Hiçbir Müslüman kanaati diniye sebebiyle herkes için muta olan kavanin ve nizamat-ı meriye ile bu nizamname ahkâmını icradan imtina edemez.*¹⁷

Bulgaristan Müslümanlarının din ve mezhep işleri, Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'nın denetimi altında, bu tüzüğe göre, Başmüftülük, müftülükler, müftü ve müftü vekilleri ve şer'îyye mahkemeleri tarafından yürütölüyordu. Başmüftü ve müftülüklerin yazışmaları Bulgarca yapılıyor, yalnız İslâm cemiyetlerinin yazışmaları ve muhasebeleri Bulgarca ve Türkçe yürütölüyordu. Başmüftü ve müftülüklerin şeriatla ve ilâmlarla ilgili yazışmaları ise Türkçe yapılıyor, ama bunların da Bulgarcaya çevirileri isteniliyordu.¹⁸ Tüzükte müftü ve müftü vekillerin görevleri ile müftülüklerle ilgili birçok hükümlere yer veriliyordu. Bunlar arasında Bulgaristan Müslümanlarının din işlerinin Başmüftü, müftü ve müftü vekillerince yürütölmesi yer alıyordu. Müftü ve müftü vekilleri bölge memuriyetlerindeki Müslümanların ruhani reyisleri ve Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığıyla Başmüftülüğün idari-i adliye temsilciliğini yapıyorlardı. Müftü ve müftü vekillerinin adet ve idari merkezleri Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından belirleniyordu. Müftü ve müftü vekilleri bu yerlere Başmüftünün gerek göstermesi üzerine Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığınca tayin ediliyorlardı. Sadece müftüleri Çar iradesiyle, müftü vekilleri ise Bakan emirnamesiyle atanıyorlardı. Müftü ve müftü

13. Bu Belge Ekte sunulmuştur.

14. Osman Kesioğlu, *a.g.e.*, s. 42-43.

15. Bilâl N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 68-69.

16. Bulgaristan Çarlığı Dahilinde Müslüman Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi, Sofya, 1924. s. 1,2,3,7,9,11,12,13,20,23,25,27.

17. *Bulgaristan Çarlığı*, s. 1.

18. *A.g.e.*, s. 1-2.

vekilleri adaylarında belli şartlar aranıyordu. Bu şartlar arasında, adayların hüküm giymemiş ve Bulgaristan yurttaşı olması, Bulgarca'yı konuşabilmesi ve okur yazar olması, yetenekli ve mezhepdaşları arasında hürmet edilen ve itibar sahibi olması, sağlıklı ve 30 yaşını ikmal etmiş olması, ica-zatname yahud "Nüvap"dan şahadetnamesi olması veya Başmüftülükteki Mahkeme Şer'iyye-i Âliye'de imtihan vermiş olması gibi şartlar isteniyordu. Ayrıca adayların şu aşağıdaki altı dersden yazılı sınav vermeleri zorunluluğu da vardı:

1. Düre,
2. Mecelle,
3. Vesayye ve Faraiz (Veraset, Hibe ve Vasiyyet),
4. Münakehat ve Mufarekat,
5. Usuli Muhakematı Hukukiye ve Şer'iyye-i Kavaninden (Mahkeme Usulleri Kanunları),
6. Usuli Kitabeti Resmiye ve Sâkki-Şeri.

Bu derslerden yeterli görünenler, yani sınavda başarılı olanlar müftü veya müftü vekili olarak atanabiliyorlardı. Sınavlardaki başarılarına ve kıdemlerine göre müftüler üç, müftü vekilleri iki sınıfa ayrılıyor ve ona göre maaş alıyorlardı. Maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinden ödeniyordu. Müftüler, Dışişleri Bakanı tarafından görevden alınabiliyordu. Müftü ve müftü vekilleri doğrudan doğruya yabancı bir devlet dairesi veya görevlisiyle ilişki kuramıyordu, gerekirse bu ilişkiyi Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı aracılığıyla kurabiliyorlardı.¹⁹ Müftüler, Dışişleri Bakanlığı ve Başmüftülükle doğrudan ve diğer sancak ve kaza daireleriyle mutasarrıflar ve kaza kaymakamları vasıtasıyla haberleşme ve ilişkilerde bulunabiliyorlar, müftü vekilleri ise mahalli müftülüğü ve mutasarrıfı, yahut kaza kaymakamı ile münasebette ve haberleşmede bulunabiliyorlardı.

Müftü ve müftü vekillerin tuğralı Bulgarca ve Türkçe yazılı resmî mühürleri ve firmalı kağıtları bulunuyordu. Her müftü ve müftü vekilinin evrak, yazışma ve hesap işlerine bakacak katibi, sandık emini, şer'iyye kâtibi ve muhızırdan oluşan birer kalem odası vardı. Kalem odası sandık emini tarafından idare ediliyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekillerinde aşağıdaki siciller ve defterler tutuluyordu:

1. Gelirler defteri,
2. Makbuz defteri,
3. Kasa yevmiye defteri,
4. Demirbaş defteri,
5. Mevruat ve mersulat defteri,
6. Huccet, İlâmat ve Kasam Sicili,
7. Tevellüdât, Münakahât ve Vefyat Sicili.

Gelirler ve Makbuz defterleri ile Demirbaş defteri Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından mühürlü olarak gönderiliyordu. Sandık emini bu defterlerin, evrak ve dosyaların tanziminden ve kalem odasının intizamından sorumlu idi. Kalem odalarının masrafı ve memurların maaşı Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinde her sene için ayrılan meblâdan karşılanıyordu. Sandık eminleri her ay müftü ve müftü vekilleri gelirini hazine menfaatine mahalli milli banka şubesine yatırıyorlardı. Gelirin yatırıldığına dair verilen makbuz iki nüsha olarak düzenleniyor ve biri bankada, diğeri ise müftülük veya müftü vekaletinde kalıyordu. Makbuzun tasdik edilmiş bir sureti de, geliri gösterir bir cedvel ile, bilgi için, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına gönderiliyordu. Ayrıca "Nüvap" mektebi menfaatına toplanan meblâda aynı surette bankaya yatırılarak gelirin tasdikli bir cedveli de Başmüftülüğe gönderiliyordu.

1919 yılında kabul edilen Tüzükte Başmüftü ve onun seçimi ve görevleri ile ilgili konulara da önemli yer veriliyordu. Başmüftü beş yıl için müftü ve müftü vekillerince seçiliyor, Sofya'da oturuyor ve Bulgaristan'daki Müslüman mezhebinin temsilcisi veya "murahhası" sayılıyordu.²⁰ Başmüftü adaylığına yukarıda belirttiğimiz şartlara haiz müftüler ve diğer şahıslar da müracaat edebiliyorlardı. Adaylar seçimden en az 15 gün evvel gereken evrakla birlikte Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına dilekçe vererek müracatta bulunuyorlardı. Bakanlık da adayları tetkik ve tasvip ettikten sonra sınava alınacak olan adayların listesini hazırlayıp, Bakanlığın emirnamesiyle tayin olunan günde müftü ve müftü vekilleri bu listeden seçim yapmaları için başkente (Sofya'ya) davet ediliyorlardı. Seçimde müftü ve müftü vekillerinin en az üçte ikisi hazır bulunması gerekiyordu. Seçim Bulgar müfettişinin huzurunda gizli oy ve açık tasnifle yapılıyor ve Dışişleri Bakanlığı en çok oy kazanan adayı seçilmiş ilân ederek memuriyetini Çar iradesiyle tasdiki için gereken muameleyi yapıyordu. Başmüftünün seçildiği, diplomatik yolla, İstanbul'daki Meşihat Makamına duyuruluyor ve Meşihat ta Bulgaristan Başmüftüsüne "menşur ve mürasele-i şer'iyye" vererek seçimi onaylıyordu.²¹

Tüzük, Başmüftülüğün görevlerini de düzenliyordu. Bu görevler şöyle sıralanıyordu:

19. A.g.e., s. 20-23.

20. A.g.e., s. 25-26.

21. A.g.e., s. 25-26.

1. Müslümanların dinî örgütlerinin iyi ve muntazam çalışmalarını gözetmek,

2. Müslümanların hayır kurumlarının gelişmesine ve Müslümanların dinen ve ahlâken yücelmelerine çalışmak,

3. Müftü ve müftü vekillerini ve onlar aracılığıyla mürtezika'yı nezaret etmek,

4. Şerri hükümlerin tamamen uygulanmasını gözetmek ve bu konuda gerekli nasihatlar bulmak,

5. Medreseleri ihtiyaca göre islah etmek, bunlara umum program yaratmak ve "Nüvap"²² okulunun kurulmasına çalışmak.²³

Tüzüğe göre Başmüftü, Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığından gereken izni almadan görevinin başından ayrılamaz ve Bulgaristan dışına çıkamazdı. Ayrıca Başmüftü, şayet, görevini iyi niyetli bir şekilde yapmaz, icraatı ile tüzük hükümlerini ve kanunları ihlâl ederse Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tarafından azl olunabiliyordu. Yani seçimle iş başına gelen ve seçimi İstanbul'daki Meşihat Makamınca onaylanan Başmüftü istenince yalnız Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığının bir kararıyla görevden uzaklaştırılabilirdi. Azl edilen Başmüftünün yerine yenisinin seçilmesi için müftü ve müftü vekilleri yeniden seçime davet ediliyorlardı.²⁴

Başmüftülüğün tuğralı, Bulgarca ve Türkçe "Bulgaristan Başmüftülüğü" yazılı resmi mühürü ve firmalı kağıdı bulunuyordu. Ayrıca, Başmüftünün evrak, haberleşme ve hesap işlerini düzenlemek için kalem odası denen bir bürosu da bulunuyordu. Büro bir naip, bir daire müdürü, bir şer'îye başkâtibi, evrak memuru, kâtipler ve hademedden oluşuyordu. Daire müdürü Başmüftülüğün sandık emini görevini de yapıyor ve kalem odası işlerinin düzenli yürütmesinden sorumluydu. Ayrıca Başmüftülüğün resmi mühürünü de muhafaza ediyordu.

Başmüftülüğün kalem odasında Gelir-gider defteri, Demirbaş defteri, Makbuz defteri, Kasa yevmiye defteri, Mevradat ve Mersulat defteri, Huccet, İlâmat ve Kasam Sicili, Tevellüdât, Münakâhat ve Vefeyat Sicili gibi defterlerden başka kıymete haiz evrak için bir sicil tutularak buna evrakın tüm adeti ve kıymeti ve bunlardan müftü ve müftü vekillerine gönderilenlerin adet ve kıymeti kayıt olunuyordu. Kalem odasında çalışan tüm memurların maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinde ayrılan ödenekten karşılanıyordu.²⁵

Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun ruhani liderleri olan müftüler ve müftü vekillerinin sayısı ve yerleri, yıllara göre sık sık değişiyordu. Bulgar hükümeti gerekli gördükçe müftülerin sayısını değiştiriyordu. Balkan savaşlarından önce Bulgaristan'da 14 müftülük vardı. Başmüftülikle birlikte 15 müftülük oluyordu. Müftülüklerin bir alt derece makamı olan müftü vekilliklerin sayısı yine Balkan savaşlarından önce 20 idi.²⁶

Balkan savaşları sonunda Türk-Müslüman nüfusunun oranı yüzde 95'lere varan Pirin Makedonya'sı ile Rodoplar²⁷ bölgelerindeki Kırcaali, Mesanlı, Koşukavak, Ortaköy, Eğridere, Dandere, Dovlen, Paşmaklı, Nevrokop, Razlık, Menlik, Petriç gibi ilçeler Bulgaristan'a katıldı. Aynı zamanda Güney Dobruca'nın koyu Türk-Müslüman yöreleri olan Tutrakan, Silistre, Pazarcık (Dobriç), Balçık, Akkadınlar, Kurtpınar ilçeleri 10 Ağustos 1913 Bükreş Barış Antlaşmasına göre, Bulgaristan'dan alınıp Romanya'ya verildi.²⁸ Bu değişiklikler Bulgaristan Türk-Müslüman ahalisinin nüfusunda olduğu gibi, müftülüklerin sayısında da bazı değişikliklere neden oldu.

22. 1913 İstanbul Sözleşmesi gereğince 1919 tarihli Tüzük Başmüftüye "Nüvap" okulunu açmak için çalışma görevi veriyordu. Üç yıl sonra, 1922/23 ders yılında gerçekten Şumnu'da bir "Nüvap" okulu açılmıştı.

23. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 26-27.

24. **A.g. belge**, s. 27.

25. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 27-28.

26. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 72.

27. 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda Rodop'u teşkil eden Drama, Gümölcine, Dedeagaç ve kısmen Edirne sancakları Bulgaristan'a katıldı. Bu 4 sancakta, yine Rodop'ta 1.250.000 İslam nüfusu yaşıyordu. Buna mukabil bir ay için ticarete gelmiş ve kasabalara yerleşmiş yabancılar olmak üzere 110.000 Hristiyan bulunuyordu. Drama sancağının nüfusunun %82'si İslâm, %7'si Bulgar, %11'i Rum (ekseriyetle Zağra ve Goriçe yörelerinden gelen esnaf); işlenir arazinin %92'si İslâmlarda, %5'i Rumlarda, %3'ü Bulgarlarda; emlakın ise %88'i İslâmlarda, %7'si Rumlarda, %5'i Bulgarlarda bulunuyordu. Drama ve Nevrokop cihetlerini teşkil eden 75 karyede ne Bulgar, ne de Rum vardı. Drama'nın Rupçoz, San Şağban kasabalarında, Kavala'nın merkezinden gayri, karyelerinde, Gümölcine'nin Kırcaali, Dandere, Eğridere kazalarında dahi ne Bulgar ne de Rum yaşamaktaydı. Gümölcine, İskeçe, Ahıçelebi (Paşmaklı), Sultan Yeri (Koşukavak) kazalarının merkezlerinden gayri, kazalarında da ancak %5 nispetinde Bulgar ve Rum mevcuttu (**Tasvir-i Efkâr**, sayı 610, 11 Kanuni Evvel 1912).

28. 1913 yılında Romen hükümetinin nüfus sayımına göre, Güney Dobruca denilen Silistre ve Pazarcık sancaklarında 166.242 Türk-Müslüman nüfus bulunuyordu. (Müstecip Ülküsam, **Dobruca ve Türkler**, Ankara, 1987, s. 60).

1928 yılında Bulgaristan'da müftülüklerin sayısı 15'e yükseldi. Başmüftülükle birlikte bu rakam 16'ya ulaştı. Sancak müftüleri şu şehirlerde bulunuyordu: Burgaz, Varna, Razgrad, Rusçuk, Plevne, Vidin, Sofya, Filibe, Eski Zağra, Şumnu, Paşmaklı, Nevrokop, Mestanlı, Hasköy ve Tırnova.

Balkan savaşlarından önce Bulgaristan'da 20 müftü vekilliği bulunduğu halde, 1928 yılında bunların sayısı da 22'ye yükseldi. Aşağıdaki kasabalarda birer müftü vekili vardı: Eğridere, Darıdere, Dovlen, Koşukavak, Kırcaali, Mehumya, Kızanlık, Karlovo, Balpınar, Yenipazar, Osmanpazarı, Pravadi, İslimye, Tatarpazarcık, Aydos, Kemallar, Popköy, Zıçtovi, Vraça, Eskicuma ve Elena. Bunlara ilâveten Şumnu müftüsünün muavini olarak bir müftü vekili daha bulunuyordu.²⁹

1928 yılında Başmüftülük, müftülükler ve müftü vekilliklerinde toplam 155 memur görevde bulunuyordu. Başmüftülükte: Başmüftü, Daire müdürü, Şer'iyye sekreteri, Evrak memuru, Bulgarca kâtip, Türkçe kâtip, Divan-i şer'i için bir memur, bir hademe olmak üzere 8 kişi çalışıyordu. Sancak müftülüklerinde: 15 müftü, 14 sekreter-kasiyer, 15 şer'iyye kâtibi ve 15 hademe olarak toplam 59 kişi, müftü vekilliklerinde ise 22 müftü vekili, 17 sekreter-kasiyer, 28 şer'iyye kâtibi ve 21 hademe olmak üzere toplam 88 kişi çalışıyordu.³⁰ 1929 yılında başlayan dünya ekonomik buhranın yarattığı ekonomik ve malî sıkıntılar öne sürülerek Bulgar hükümeti 1930'da müftülükler ve müftü vekilliklerinde çalışan görevlilerin sayısını 137'ye düşürdü. Sofya sancak müftülüğü ile Kızanlık, Tatarpazarcık, Mehumya ve Popköy müftü vekillikleri kapatıldı.³¹ Böylece 1930 yılında sancak müftülüklerin sayısı 14'e, müftü vekilliklerin sayısı ise 18'e düştü.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde müftülüklerin sayısında yeniden bir artış oldu. Önceleri müftü vekilleri bulunan Aydos, Darıdere, Dovlen, Eğridere, Eskicuma, Kırcaali, Koşukavak, Osmanpazarı, Peştere, Pravadi, Tatarpazarcık, Yenipazar ve Zıçtovi gibi ilçelerde (kazalarda) yeni müftülükler kuruldu.³² 1940 yılında Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a ilhakı sonucu bu yöredeki müftülüklerin Bulgaristan'daki müftülüklere eklenmesi ile bu sayı daha da arttı. 1941 yılında Almanlar Balkanları işgal edince, Bulgarlar da Alman ordusunun arkasından Yunanistan ve Yugoslavya topraklarının bir bölümünü işgal ettiler. Bulgar işgali altına giren bu topraklarda kalabalık bir Türk-Müslüman nüfusu yaşamaktaydı. Özellikle Yunan Batı Trakya'sı ve Yugoslav Makendonya'sı Türk-Müslüman toplumunun en yoğun yaşadığı bölgelerdi. Batı Trakya'nın İskeçe ve Gümülcine müftüleriyle, Yugos-

lavya'da Üsküp, Strumiça, İstip, Boyanovo, Manastır, Pirlepe, Ohri, Negotin müftüleri de Bulgaristan'daki müftülerin sayısına eklendi. Böylece 1943 yılında Bulgar geçici idaresindeki müftülüklerin sayısı 38'e ulaştı. Bunların 11'i sancaklarda, diğerleri ise onlara bağlı ilçelerde bulunuyordu: Sofya, Vidin, Rusçuk (Razgrad, Silistre), Şumnu (Eskicuma, Yenipazar, Osmanpazarı, Pravadi, Dobriç), Tırnova (Plevne, Zıçtovi), Aydos, Filibe (Dovlen, Paşmaklı, Çepine, Nevrokop, Peştere), Hasköy (Eskizağra, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Kırcaali), İskeçe, Gümülcine, Manastır (Pirlepe, Ohri, Negotin), Üsküp (Komanovi, Strumiça, İstip, Boyanovo).³³ Savaş sonunda Bulgaristan işgal ettiği Yunan ve Yugoslav topraklarını boşaltınca, Bulgaristan'daki müftülüklerin sayısı yeniden azaldı.

1944 yılında iktidarı ele geçiren komünist Bulgar yönetimi, Bulgaristan'daki müftülüklerin sayısını daha da azalttı. 1959 yılında Bulgaristan'da Başmüftülükten sonra, altı müftülük bırakıldı. Bunlar Aydos, Filibe, Kırcaali, Razgrad, Şumnu ve Hacıoğlupazarcık (Dobriç) müftülükleridir.³⁴

Bu kurumlarda çalışan müftüler ve memurlar devlet memuru kapsamına alındıklarından ödenekleri devlet bütçesinden karşılanıyordu. 1930 yılında Başmüftülükteki, Başmüftü ve memurlarına toplam 437.700 leva ödendi. 14 sancak müftülüğün tüm masrafı için 1 milyon 409 bin 120 leva; 18 müftü vekilliğın masrafı için ise 1 milyon 318 bin 720 leva harcandı. Yani 1930 yılında Başmüftülük, müftülükler ve müftü vekilliklerin kâtibi ve hademeleri de dahil olmak üzere Bulgar hükümeti müftülüklere toplam 3 milyon 167 bin 460 leva veya her müftülüğe senede 100.600 leva ve her müftü vekilliğine senede 83.262 leva sarf etti.³⁵ Bu ödenekler ihtiyaçları karşılamak açısından çok yetersizdi. Daha sonraki yıllarda bu ödenekler daha düşük bir seviyeye getirilince müftülüklerin çalışmaları daha da zorlaştı. Diğer taraftan, bu ödenekler, az olmasına rağmen müftülüklerin bağımsızlığını kısıtladı ve Bulgar hükümetlerinin kuklaları ve oyuncakları haline gelmelerine vesile oldu. Çok defa Başmüftü ve müftüler seçimle değil, Bulgar makamlarınca atandılar ve Bulgarlar istediği kimseyi Başmüftü ve müftü olarak göreve getirdikleri gibi, görevden de alabildiler. Bu durumdan ra-

29. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

30. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

31. **Rehber**, sayı 118, 19.04.1930.

32. Bilâl N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 72.

33. Osman Kesioğlu, **a.g.e.**, s. 47-48.

34. Osman Kesioğlu, **a.g.e.**, s. 48.

35. **Rehber**, sayı 118, 19.04.1930.

hatsız olan Türk-Müslüman toplumu 31 Ekim-3 Kasım 1929 tarihleri arasında Sofya'da toplanan "Bulgaristan Türkleri Birinci Milli Kongresi"nde³⁶ müftüler konusunu gündeme getirdi. "Kongre heyeti umumiyesi, ruznamenin üçüncü maddesini teşkil eden müftülükler meselesi hakkında beyanı fikir eden hatiplerin mütaaleatını dinledikten ve cereyan eden münakaşaları tetkik eyledikten sonra müftülerin şimdiye kadar mevcut olan tayinleri tarzı şeriat hâkimlerinin bitarafı ve hukukî istiklallerini ihlale imkân verecek bir mahiyette olması nazarı itibara alınarak âtideki kararları verdi:

"1. Müftüler, intihaplı olmalı ve intihaplar her üç senede bir defa icra olunmalıdır.

2. Müftü intihapları, müntehabı sani usu-lüyle icra olmalı ve her 50 müntehip bir münte-bihi sani intihap etmelidir.

3. Müftülerin intihabı İradei Çarı ile tastik olunur.

4. Başmüftü tarafından muraseleyi şeriye verildikten sonra intihap edilmiş müftüler, hakimi şer'i sıfatını iktisap ederler.

5. Müftülerin müddeti intihabiyelerinin inkızasından evvel azilleri mehâkimi nizamiye hâkimlerinin tâbi oldukları umumi esasata ve kanunî sebeplere müsteniden olmalıdır.

6. İstifa, vefat veya diğer kanunî sebeplerden dolayı, bir müftülüğün inhilali takdirinde iki ay zarfında yeni intihap yapılmalıdır. İnhalalin vukuu tarihinden yeni intihap olunan müftünün taktik tarihine kadar geçecek olan müddet zarfında münhal müftülüğün deavi ve diğer mülki mesalihi en yakın sancak müftüsü tarafından görülmelidir. İntihapsız müftü, vekil tayin olunmamalıdır.

7. Müftü vekillerinin tayini, sancak müftüleri tarafından Başmüftülükçe inha olunur. Başmüftülük de kendi tarafından tercih olunan namzedi berayı tayin Hariciye ve Mezahip Nezaretine inha eder. Müftü vekilleri, hâkimi şer'i sıfatını ancak Başmüftülük tarafından müraseleyi şeriye sadır olduktan sonra iktisap ederler.

8. Müftüler, her sene Başmüftülük nezdinde içtima ederler. Bu içtima iki hafta devam edip ehemmiyeti mahsusayı haiz dinî ve şer'i işlerle meşgul olurlar.

9. Başmüftü, müftüler ve müftülük merkezlerindeki Cemaati İslamiyelerde gönderilecek birer müntehabı sani tarafından beş sene müddetle intihap edilir.

10. Başmüftünün azli, istinaf ve cinayet mahkemeleri tarafından mahkûmiyet veya müftüler meclisi tarafından sülûsan ekseriyetle verilecek ademi itinat reyî üzerine vuku bulur.

11. Başmüftülük makamının inhilalinde üç ay zarfında yeni intihap icra olunur. İnhalalin müddeti devamınca intihaplı müftülerden biri icrai vekâlet eder..."

Yani kongrede, Türk-Müslüman toplumu müftülerin seçimle işbaşına gelmesi, seçimlerin iki dereceli usulle üç senede bir defa yapılması, müftü adaylarının hukuk veya Nüvabın yüksek bölümünü bitirmiş olanlar arasından seçilmesi, Başmüftünün yalnız müftülerce değil, müftülerle birlikte Türk-Müslüman toplumunun da göndereceği seçmenlerce ortaklaşa seçilmesi gibi isteklerde bulundu.

Ama Bulgar hükümetleri Türk-Müslüman toplumunun bu haklı isteklerini dikkate almadı. Yine istedikleri kişileri Başmüftü ve müftü yaptılar ve onları birer kukla olarak Türkiye'ye ve Atatürkçü Bulgaristan Türklerine karşı kullandılar. Bunun ilk tipik örneği Hüseyin Hüsnü Efendi (1882-1940) oldu. Bulgarlar 1928-1936 yılları arasında Başmüftü kaymakamı ve Başmüftü olarak seçtikleri bu zatı maşa olarak kullanıp kendi propagandalarına alet ettiler. Bulgaristan'da Atatürkçü Türk aydınlarına karşı amansız bir savaş açmak amacıyla Hüseyin Hüsnü Efendi'ye 1933-1934 yılında önce "Medeniyet" adlı bir gazete, sonra "Dinî İslâm Müdafileri Cemiyeti" adı altında gerici bir dernek kurdurdular. 1936 yılında kendisini Bulgaristan Tedrisatı Diniye Müfettişi yapıp Atatürkçü eğitim-öğretim vermeye çalışan Türk okulları ve öğretmenleri üzerine saldırttılar.³⁷

9 Eylül 1944 yılında iktidara gelen Bulgar komünist hükümeti Türk-Müslüman halkına büyük ümitler verdi. Bunu hisseden Türk-Müslüman toplumu yıllarca çiğnenmiş olan haklarını birer birer saptayıp onların geri verilmesi için isteklerde bulundu. İlk olarak bu istekler Vatan Cephesinin Milli Komitesinin 27-28 Aralık 1944'de Sofya'da düzenlediği "Bulgaristan Türk Azınlığı Konferansı"nda dile getirildi.³⁸ Konferans'ta müftülerle ilgili aşağıdaki kararlar alındı:

36. Hüseyin Memişoğlu, Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi (31 Ekim-3 Kasım 1929), *Belleten*, C.LIV, Nisan 1990, sayı 209, s. 309-330.

37. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 73-74; Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara, 1995, s. 130-134.

38. SDA na NRB (Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fond 28, opis 1, a.e. 113, s. 6-95.

“1. Dokuz Eylül'e kadar faşist hükümetlere alet olmuş ve Bulgaristan Müslümanlarının sevgi ve güvenlerini kazanmamış olan Başmüftü ile yandaşlarının görevlerine son verilmesi,

2. Başmüftülük makamına gelecek kişinin kültür sahibi olması ve Müslüman halkın güven ve sevgisini kazanmış bulunması,

3. Başmüftünün yalnız dinî işlerle uğraşması,

4. Faşist hükümetlere alet olarak Türk halkını kültür ve eğitimden mahrum bırakanların amansızca cezalandırılmaları”³⁹.

Bu konular konferansa katılan 200 Türk delegenin tartışmaları sonucu alındı. Fakat bu kararlar da daha öncekileri gibi Bulgar hükümeti tarafından dikkate alınmadı, hatta 22 Mayıs 1951 tarihli Tüzük ile 1919 Nizamnamesi ilga edilerek birçok haklar kısıtlandı. Bulgar komünist yöneticileri faşist haleflerinin yöntemlerini daha iyi kullanarak Başmüftüyü ve diğer müftüleri maşa olarak kendi propagandalarına alet ettiler. Hatta Başmüftü ve öteki müftüler 1984 yılı sonu ve 1985 yılı başında zorla isim değiştirme kampanyasında Bulgaristan Türklerinin “kendi arzularıyla” Türk-Müslüman adlarını değiştirip Slav-Bulgar adları aldıklarını söyleyebilecek duruma kadar alçaltıldılar. Böylece, 1930'lardan beri Bulgaristan'daki müftülükler, Türk-Müslüman toplumunun çıkarlarını değil, Bulgar politikasının çıkarlarını savundular.

2. ŞERİYYE MAHKEMELERİ

Bulgar hükümeti, gerek Berlin'de kabul ve imza edilen 1878 antlaşması ve gerek Anayasası ile taahhüd ettiği din hürriyetine riayet prensiplerine binaen, Bulgaristan'da Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden miras kalan Şer'iyye Mahkemelerini de yerinde ve vazifesinde bıraktı. Ancak 2 Temmuz 1880 tarihli Prens İradesi ile kadılık sistemi kaldırılarak müftülük ile birleştirildi ve iki vazifede bir şahsın, yani müftünün uhdesine verildi. Böylece müftüler bundan böyle yalnız dinî işleriyle değil, aynı zamanda hukuk işleriyle de meşgul olacaklardı.⁴⁰ Fakat bunu yapabilmeleri için Başmüftülükten “mürasele-i şer'iyeye” denilen bir çeşit yetki almaları gerekirdi. Başmüftüye de bu yetkiyi İstanbul'daki Meşihat Makamı (yani Şeyhülislamlık) verirdi. Bulgar Prenslük Dönemi'nde bu usul İmparatorluk Döneminde olduğu gibi devam etti. Ayrı bir düzenlemeye, ayrı bir anlaşmaya gerek duyulmadı. Çünkü Bulgar Prenslüğünün kendisi zaten İstanbul'a bağlı bir muhtar ülkeydi. Bu ülkedeki müftülükler de Meşihat Makamına bağlıydılar.

Bulgaristan 1908 yılında bağımsızlığını ilân edince, 1909'da Osmanlı hükümeti ile Bulgaristan arasında İstanbul'da imzalanan sözleşme ile bu konular iki devlet arasında düzenlendi. Bulgaristan Başmüftüsünün, seçildikten sonra, şeriat hukukuyla ilgili işler için Meşihat Makamından “mürasele” alacağı ve kendisi de bu yetkiye dayanarak Bulgaristan'daki öteki müftülere şer'i hakimlik yapabilme yetkisi vereceği sözleşmede belirtildi. Yine Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da imzalanan “Müftülere Muteallik Mukavelename”si 1909 sözleşmesinin hükümlerini yineleyip perçinledi. Başmüftünün Meşihat Makamından “mürasele” alacağı, ancak bundan sonra öteki müftülere böyle bir belge verilebileceği tekrar vurgulandı. 1913 Mukavelenamesinin 1. maddesinde şu hüküm yer alıyordu: “... Bulgaristan Mezahip Nezareti, Başmüftünün intihabını Sofya sefaret-i seniyesi vasıtasıyla makamı mualla-yı Cenab-ı Meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i Meşihatpenahiden müfti-i mumaileyhe bir meşhur ve umur-ı memurisini ifa ve bu bapta kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir mürasele gönderilecektir...”⁴¹

1919 yılında çıkarılan “Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniye, İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi” Bulgaristan'daki şer'iyye Mahkemelerini de ayrıntılarıyla düzenledi. Hatta konuyla ilgili bir bölüme yer verildi (Yedinci bölüm). Bu bölümde belirtildiğine göre, Bulgaristan'da üç türlü şer'iyye mahkemesi bulunuyordu:

1. Bidayet Şer'iyye Mahkemesi,

2. İstinap Şer'iyye Mahkemesi,

3. Divan-ı Âli-i Şer'iyye (Yüksek Şer'iyye Mahkemesi).

Bu mahkemelerin görev ve yetkileri sadece şer'i davaları kapsamakta, öteki davalara bakmaya yetkileri yoktu. Nizamnamede şer'iyye mahkemelerin bakabilecekleri davalar altı bölüm olarak sıralanmaktadır:

1. Karı-koca arasındaki mal davaları ve kişisel davalar,

2. Ana-baba ve çocukları arasındaki kişisel davalarla mal davaları,

39. SDA na NRB, fond 28, opis 1, a.e. 113, s. 6-95; Oteçstven Front Gazetesi, Sofya, 5.01.1945; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 174-176.

40. Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 66.

41. Türk Kültürü, sayı 264, Nisan 1985, s. 260.

3. Boşanma (nikâhın feshi) davaları,
4. Bozulmuş nikâh (fesad-ı nikâh) davaları,
5. Neseb (soy-sop) davaları,
6. Miras davaları (veraset münazaaları).

Şer'iyye mahkemelerinin bu davalara bakabil-meleri için tarafların buna razı olmaları gerekiyordu. Taraflar şer'iyye mahkemesine gitmeye razı olmadıkları takdirde davaya öteki Bulgar mahkemeleri bakıyorlardı. Doğal olarak şer'iyye mahkemeleri yalnız İslâm dininden olan Bulgaristan yurttaşlarının yukarıda belirtilen davalarına bakmakla yükümlü idiler.⁴²

Bulgaristan'daki her müftü ve müftü vekale-tinde birer Bidayet Şer'iyye Mahkemesi bulunuyordu. Bunların sayısı müftü ve müftü vekillerin sayısına göre değişiyordu. 1928 yılında Bulgaristan'daki müftü ve müftü vekillerin toplam sayısı 37 olduğuna göre, o tarihte Bulgaristan'da 37 Bidayet Şer'iyye Mahkemesi var demekti. Bu mahkemeler tek yargıçlı mahkemelerdi. Bunlarda müftü ve müftü vekilleri hakimlik görevi yapıyorlardı. Fakat bu görevi yapabilmeleri için Başmüftülükten "mürasele-i şer'iyye" denen bir çeşit yetki almaları gerekiyordu. Ayrıca müftü ve müftü vekilleri bu görevi kendi bölgelerinde yapabiliyorlardı.⁴³ 1928 yılında bu mahkemelerde toplam 43 şer'iyye kâtibi görevde bulunuyordu.⁴⁴

Bidayet Şer'iyye Mahkemelerinin bir derece üstünde İstinaf Şer'iyye Mahkemeleri bulunuyordu. Bunların sayısı 1919 tüzüğünde 3 adet olarak belirtilmektedir. Bunlar Sofya, Filibe ve Rusçuk şehirlerindeydi. İstinaf Şer'iyye Mahkemeleri de tek yargıçlı idi. Bu yargıçlar Başmüftülüğün görüşü alındıktan sonra, Bulgar Dışişleri ve Mezhepler Başkanlığının isteği üzerine, Çar'ın iradesiyle, müftü adayları arasından seçilip atanırlardı. İstinaf Şer'iyye Mahkemelerinin kadrosu, bir yargıç, bir şer'iyye kâtibi, bir sandık emini ve bir hademeden oluşuyordu. Bunların masrafları ve personel maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığına konan ayrı bir fasıldan ödeniyordu.⁴⁵

Divan-ı Âli-i Şer'iyye denen Yüksek Şer'iyye Mahkemesine gelince bu Sofya'da Başmüftülükte bulunuyordu ve bir başkan ve iki üyeden oluşuyordu. Başmüftü, bu Yüksek Şer'iyye Mahkemesinin başkanıydı. Başmüftünün yokluğunda Başmüftü naibi de bu mahkemeye başkanlık edebiliyordu. Atamayla işbaşına gelen iki üye yargıçtan, medeni ve siyasi haklardan yoksun, ya da herhangi bir suçtan dolayı hüküm giymiş olmamak, Bulgaristanlı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, Yüksek Şer'iyye Mahkemesi önünde sınav vermiş olması, icazatna-

me veya Nüvâp okulundan diploma almış olması gibi şartlarla birlikte hukuk öğrenimi görmüş olmaları şartı da aranıyordu.

Şer'iyye Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri, davalara bakıp hüküm verdikleri halde, Yüksek Şer'iyye Mahkemesi davalara bakmaz, yalnız verilen kararlarda şeriat hükümlerinin tam olarak uygulanıp uygulanmadığına bakardı. Bilhassa boşanma ile ilgili kararların tümünü gözden geçirirdi. Taraflar, Bidayet Şer'iyye Mahkemesinin vereceği kararlara itiraz edebilirlerdi. O zaman dava İstinaf Şer'iyye Mahkemesine havale edilir ve orada yeniden görüşülüp karara bağlanırdı. Ancak önemsiz davalar, Bidayet Şer'iyye Mahkemelerinde kesin karara bağlanırdı. Bunlar üst mahkemeye gönderilmezdi. İstinaf Şer'iyye Mahkemesi Bidayet mahkemelerinden kendisine havale edilen davaları yeniden karara bağlayabildiği halde, Yüksek Şer'iyye Mahkemesi, davalara yeniden bakmaz, ancak verilen kararları usul ve esas bakımından bozabilirdi. Yüksek Şer'iyye Mahkemesinde şeriatla ilgili bir tereddüt veya mahkeme üyeleri arasında anlaşmazlık çıkarsa, o zaman Başmüftü, Meşihat Makamına başvururdu. Bu durum, halifeliğin kaldırılması Türkiye'de hukuk sisteminin laikleşmesine kadar devam etti.

Şer'iyye mahkemeleri, bir yandan İstanbul'da Meşihat Makamına, öte yandan da Bulgar hukuk sistemine bağlıydılar. Bulgar hukuk sistemi içinde şer'iyye mahkemelerinin yasal bir yeri vardı. Özellikle "Bulgar Hukuk Mahkemeleri Usulü Kanununun" birçok maddesi, Bulgaristan'daki şer'iyye mahkemeleri için de geçerliydi. 1919 tarihli tüzük bu maddeleri teker teker sayıyordu. Şer'iyye mahkemelerinin verecekleri kararlar, yetkili Bulgar makamlarınca uygulanırdı. Bulgar makamları, şer'iyye mahkemelerinin kararlarını, Bulgar mahkemeleri kararları gibi geçerli saymak ve uygulamakla yükümlüydüler.

Şer'iyye mahkemeleri üyelerinin ve personelinin maaşları Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı bütçesinden ödenirdi. Bu Bakanlık, müfettişler aracılığıyla şer'iyye mahkemelerini denetlerdi. Yalnız din işleriyle ilgili konularda şer'iyye mahkemeleri Başmüftülükçe teftiş edilirdi.⁴⁶

Bulgaristan Türk-Müslüman toplumu şer'iyye mahkemelerinin bağımsız olmadığından sürekli şî-

42. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 28-29.

43. **A.g. belge**, s. 29. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

44. **Rehber**, sayı 19, 26.05.1928.

45. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 29.

46. **Bulgaristan Çarlığı**, s. 29-32.

kayette bulunuyordu. Şeriat yargıcı sıfatıyla müftülere tam bağımsızlık sağlanmasını istiyordu. Bu istekler, 1929 yılında Sofya'da toplanan Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresinde dile getirildi ve ayrıntılarıyla karara bağlandı. Bulgar hükümetine de sunulan bu kararlarda, şer'iyye yargıcı sıfatını da üstlenen müftülerin seçimle işbaşına gelmeleri, seçimlerin Çar iradesiyle onaylanması, ancak Başmüftüden "mürasele" aldıktan sonra müftülerin şer'iyye yargıcı görevini üstlenebilmeleri ve öteki Bulgar yargıçları gibi güvence altında olmaları isteniyordu. Delegeler, şer'iyye mahkemeleri ile ilgili bir yönetmenliğin tez elden hazırlanması gerektiğini, hukukçu müftüler yetiştirilmesine ihtiyaç olduğunu, şer'iyye mahkemelerinin üç yargıçlı olması gerektiğini öne sürdüler.⁴⁷ Ayrıca Türk-Müslüman toplumu şer'iyye mahkemelerinin veraset davalarına bakma yetkilerinin kaldırılması na da istiyordu.⁴⁸

1930'larda Türk-Müslüman toplumu arasında veraset davaları konusunda uzun tartışmalar başladı. Tartışmalar Bulgar Meclisine de taşındı ve çeşitli öneriler sunuldu. 1932 yılında Pravadi Liberal mebusunun Meclise sunduğu bir teklif lâyihasında konu ile ilgili şu görüş belirtildi: *"Müftülüklerin veraset davalarına bakmaları Bulgaristan Müslümanlarının adli bir imtiyazıdır. Müftülerden bu salâhiyyet alındıktan sonra nafaka selâhiyyeti, evlad, ebeveyn, zevc ve zevce arasındaki maliyye müteallik davalarda biltabi müftülerin selâhiyyetinden çıkacağından müftülerin vazifeleri imamlarınki gibi yalnız nikâh ve telakın (boşanmak) vukuunu tespite münhasır kalacaktır. Halbuki bizde ne akd nikâha ve ne de telaka müftülerin müdahalesi ahkâm tatbikine ait olmayıp bir usulden ibaret olduğundan bu takdirde müftülerin varlığında bir mana kalmamaktadır. Bilhassa, pek yakın bir istikbalde Bulgaristan'da da medenî nikâh kabulü ihtimali kavî bulunduğundan bu suretle müftüler tabîî bir surette ilga edilmiş olacaklardır. Halbuki müftülerin Bulgaristan Müslümanlarına lüzumu münakaşa götürmeyecek bir ihtiyaç olduğundan biz, Müslümanlar beyrinde meskün veraset işlerinin halli müftülerin selâhiyyeti dahilinde kalmasına taraftarız."*⁴⁹ Aynı zamanda bu teklifin ve görüşün karşısında olan mebusların sayısı da az değildi.

Mecliste olduğu gibi, Türk-Müslüman toplumunun bir bölümü de şer'iyye yargıçlarının yetkilerine hiç dokunulmamasını savunuyor, başka bir bölümü ise, veraset gibi önemli bir konuda da yargıçların yetkilerine son verilmesini istiyordu. Uzun tartışmalardan sonra Bulgar hükümeti bu anlaşmazlıktan faydalanarak kendi hesabına uyanı ve

yararına olanı seçti ve 1938 yılında müftülerin şer'iyye yargıçlığı yetkilerini kaldırdı. Bir anlamda şer'iyye mahkemeleri o tarihte sona erdi. Başmüftülük 2063 sayılı ve 26 Aralık 1938 tarihli genelgesiyle müftülüklerden dava bakma yetkisinin 18 Temmuz 1938 tarihinde çıkan kanunla alındığını müftülere bildirdi. Bundan sonra müftüler sadece nikâh kıyma yetkilerini sürdürdüler. 1945 yılında Bulgaristan da medenî nikâh usulü kabul edildi. Fakat Müslümanlar için medenî nikâhdan sonra dinî nikâh yaptırmak hususu da serbest bırakıldı.⁵⁰ 22 Mayıs 1951'de kabul edilen Tüzük ile müftülerin nikâh kıyma yetkilerine de son verildi. Bu durum 1989 yılına kadar böyle devam etti. 1989'da Bulgaristan'da yapılan rejim değişikliği ile elverişli şartların ortaya çıkması nedeniyle Dinî Mahkemelerin ve Müftülüklerin yeniden yapılanması konusu gündeme geldi.

3. MÜFTÜLÜKLERİN VE DİNİ MAHKEMELERİN YENİDEN YAPILANMASI

19 Eylül 1992 tarihinde Sofya'da Bulgaristan Türk-Müslüman toplumunun Milli Konferansı yapıldı. Burada yeniden "Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dinî Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük kabul edildi.⁵¹ Tüzüğün dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri Başmüftülük ve Müftülükler kurumlarına ayrıldı. Bilhassa Başmüftülüğün görevleri ve terkihi konularına geniş yer verildi. Tüzüğe göre, Başmüftülük Bulgaristan Cumhuriyetinde bulunan Müslümanların merkez din kurumdur. Başmüftülük Kurumu, Yüksek Din Kurulu, Denetim-Disiplin Komisyonu ve Büşmüftüden oluşmaktadır.

Yüksek Din Kurulu Müslümanların ibadet işlerinin yönetimi ile ilgilenen ortaklaşa bir kuruldur. Bu kurul, Başmüftü, Bölge Müftüleri ve Milli Konferansta kişisel olarak seçilen her bölgeden birer temsilci olmak üzere 16 üyeden oluşur. Tüzüğe göre, Yüksek Din Kurulunun önemli görevleri bulunmakta ve onlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Din görevlileri ve İslâm Cemaatlerinin faaliyetlerini izler ve bu faaliyetin dinî istemlere ve mevzuata uygun, doğru şekilde gerçekleştirilmesi ni temin eder,

47. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi*, s. 317.

48. Hüseyin Memişoğlu, *a.g.m.*, s. 327-328.

49. *Rehber*, sayı 227, 21.09.1932.

50. Osman Keskiöğlu, *a.g.e.*, s. 48.

51. *Hak ve Özgürlük*, sayı 39, 25.09.1992.

2. Müslüman ibadet işlerinin yönetimiyle ilgili olarak ortaya çıkan sorunların çözüme bağlanması konusunda talimatlar verir,

3. Dinî merasim ve hizmetlerin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan tartışmalı sorunları fetvalar çıkararak çözüme bağlar,

4. Gerekli dinî kitap ve takvimleri hazırlar ve yayınlar,

5. Müslüman kuruluşlarına ait mülklere ilişkin hukuksal sözleşmeler yapılmasını müsaade eder,

6. Başmüftülük, "Diyanet ve Vakıflar Fonu" ve Cemaati İslâmiye bütçelerini onaylar,

7. Yüksek Din Kurulu üyeleri ve Denetim-Disiplin Komisyonu üyelerinin kullanabileceği temsilî paranın miktarını belirler,

8. Din eğitimi kuruluşları oluşturulması kararları alır ve bunların yasallaştırılması işlerini başlatır, din eğitimi kuruluşlarında öğretim ve eğitim çalışmalarının mevzuata ve müslüman dinî eğitimin istemlerine uygun olarak yürütülmesi açısından sorumluluk taşır.⁵²

Yüksek Din Kurulu kendi terkiinden Küçültülmüş Terkip adıyla bilinen bir kurul seçer. Bu kurul Başmüftü ve Bölge Müftülerinden oluşur ve oturumlararası cari sorunlarla uğraşır ve bunları çözüme bağlar. Küçültülmüş Terkip Kurulu çalışmaları konusunda Yüksek Din Kuruluna hesap verir.⁵³

Tüzük'te ön görülen Denetim-Disiplin Komisyonu ise, Yüksek Din Kurulu tarafından seçilir. Üç üyeden oluşan bu komisyonun görev süresi üç yıldır. Üyeler kendi arasından birini başkan seçer. Denetim-Disiplin Komisyonun oturumlarına Başmüftülük Başkâtibinin katılması mecburidir. Kararlar çoğunluk ilkesi temelinde alınır ve yürütülen faaliyet konusunda Yüksek Din Kuruluna hesap verilir.

Tüzüğün Denetim-Disiplin Komisyonuna verdiği görevler şunlardır:

1. Yüksek Din Kurulu kararlarının yerine getirilmesini izler,

2. Müslüman ibadet kuruluşlarının mali ve maddi durumunu muayyen zamanlarda yoklar,

3. Gelen bütün paraların muhasebe defterleri ve diğer evraklara doğru şekilde yansıtılması ve bunların kullanımını denetler,

4. Müslüman ibadet kuruluşlarının sahip bulunduğu maddi değerlerin durumunu yoklar,

5. Hocalar ve diğer din görevlilerinin ihlalleriyle ilgili disiplin yazılarını inceler, Yüksek Din Kuruluna Çalışma Yasası hükümleri gereğince verilecek cezalar konusunda öneride bulunur, işlenmiş bir suçu belirlemesi durumunda ise, sorunu yetkili devlet mercilerine götürür.⁵⁴

Başmüftülük Kurumunun diğer önemli unsuru Başmüftü oluşturmaktadır. O, Bulgaristan Cumhuriyetindeki Müslümanların dinî temsilcisidir. Başmüftü, bölgelere göre seçilmiş delegelerin Ulusal Konferansında üç yıllık görev süresi için seçilir. Yalnız dinî okul mezunu veya gerekli dinî hazırlığa ve saygıya sahip, Devlet Güvenlik Dairesinde kadrolu veya kadrosuz görevli olmamış, Bulgar Komünist Partisi ve uydu örgütlerinin yapılarında görev almamış kişiler Başmüftü adayı olabilir. Başmüftülük, Başmüftü seçimi için 14 gün öncesinden seçim günü, saati ve yeri hakkında duyuruda bulunur. Başmüftü seçimine katılanların yarısından fazlasının oylarını toplayan aday, seçilmiş sayılır. İlk oylamada adaylardan hiçbirinin belirtilen miktarda oy toplayamaması durumunda, en fazla oy alan ilk iki adayın katılımıyla ikinci seçim yapılır.

Tüzük Başmüftünün görevlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Demokratik şekilde seçilmiş yönetim yapıları aracılığıyla Bölge Müftülüklerini ve onlar vasıtasıyla İslâm Cemaatlerinde din görevlilerini yönetir,

2. Başmüftü dinî merasim ve namazların doğru şekilde uygulanmasını, ülke içindeki ibadet binalarının durumunu ve din görevlilerinin çalışmalarını yakından izler,

3. Ülke içinde müslümanların ahlâksal gelişmesine özen gösterir, hayırseverliği, bağışçılığı, bu amaçla oluşturulmuş vakıflar, sakatlara, hastalara ve hakarete uğramışlara ilgiyi teşvik eder,

4. Müslümanların dinî etkinliklerinde Şeriat hükümlerinin uygulanmasını temin eder,

5. İslâm Cemaatlerinin faaliyet sınırları içinde yaşayanların kültürel ve dinî düzeyinin yükseltilmesi çalışmalarında Bölge Müftülüklerine yardımcı olur,

6. Din görevlisi olarak kendini dine adanmak isteyen yetenekli gençlerin ortaya çıkarılması ve eğitimine, gerekli dinî kitapların çıkarılması veya temin edilmesine yardımcı olur,

52. Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dini Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük, s.7.

53. A.g. belge, s. 8.

54. A.g. belge, s. 8-9.

7. İhtiyacı olan bölgelerde din okulları ve enstitülerin açılmasına yardımcı olur,

8. Kuran-ı Kerim kursları açılmasına yardımcı olur,

9. Din okullarının çalışmalarından ve bunlarda uygulanan öğretim ve eğitim yöntemlerinden sorumluluk taşır, öğretim-eğitim çalışmalarında insanseverlik, yüksek ahlak, hastalara, malûllere ve zor duruma düşmüş kişilere yakın ilgi gibi yüksek ahlaksal erdemlerin kökleştirilmesine özen gösterir.

Başmüftünün iki aydan fazla görevi başında bulunamaması, görevinden serbest bırakılması, görevini terketmesi, görevini yerine getirecek durumda olmaması veya vefatı durumlarında, Başmüftü görevleri, Yüksek Din Kurulu tarafından ifa olunur.

Başmüftülük her yılın başında, fakat aynı yılın 20 Ocak gününden geç olmamak şartıyla, Bölge Müftülüklerinin bütçeleri esasında kendi bütçesini hazırlar.

Başmüftülüğün İdari ve Mali işlerini düzenlemek için kalem odası denen bir bürosu bulunmaktadır. Büro Başkanı Başmüftülüğün yazışmalarından, gönderilen ve gelen evraklardan ve ülke içinden müslümanların şikayet dilekçelerine zamanında yanıtlar gönderilmesinden sorumludur. Başmüftülük Büro Başkanı bütün yazılara kendi imzasını atar, Başmüftülük mühürü korur ve bürodaki çalışmaların doğru şekilde gelişmesini izler. Başmüftülükte çalışan personelin tümü Yüksek Din Kurulu tarafından atanır ve görevden serbest bırakılır.⁵⁵

Tüzüğün beşinci bölümü Bölge Müftülükleri ve Müftülere ayrılmıştır. Tüzüğe göre, Bulgaristan Cumhuriyeti Razgrad, Şumen (Şumnu), Dobriç (Hacıoğlu pazarcık), Kırcaali, Plovdiv, Smolyan (Paşmaklı), Aydos ve Sofya Bölge Müftülüklerine bölünmüştür. Yeni Bölge Müftülükleri Yüksek Din Kurulu'nun kararı üzerine kurulmuş bir sonraki Ulusal Konferansa kadar Yüksek Din Kurulunda danışma oyuna sahip olmuşlardır. Bölge müftülüklerinin tüzel kişilikleri vardır. Onların evrakları Müftülük bürosu tarafından tutulur ve yürütülür. Müftülük bürosunda Yüksek Dini Kurulunun kararı esasında Başmüftülük tarafından tasdiklenmiş kadrolu personel çalışır ve onların masrafları yıllık bütçeye dahil edilir.

Bölge Müftülükleri bölge müftüleri tarafından yönetilen ve Başmüftülüğe bağlı bir kurumdur. Bölge Müftüleri görev bölgelerinde yaşayan müslümanların dinî yöneticisidir. Onlar, müftülük bölgesinde İslam Cemaatleri delegelerinin bölge konferansında seçilir. Birbiri ardından en çok iki kez se-

çilen bölge müftülerinin görev süresi üç yıldır. Bölge Müftüleri adayları gerekli dinî hazırlığa, sağlıklı ahlâka sahip, Bulgar Komünist Partisi ve uydu örgütlerinde yönetim görevlerinde bulunmamış, Devlet Güvenlik Dairesinin kadrolu veya kadrosuz görevlisi olmamış, kişiler içinden seçilir. Başmüftülük, seçim gününden bir ay önce, Yüksek Din Kurulunun yardımıyla düzenlenen açık oturumda, seçime katılacak adayların dilekçelerini kabul eder. Adaylar komisyon huzurunda sınava katılır.

Bölge Müftüleri seçimi açık oylama esasında yapılır. Bölge seçim konferansına katılanlardan yarısından fazlasının oylarını toplayan aday seçilmiş sayılır. İlk oylamada adaylardan hiçbirinin belirtilen çoğunluğa sahip olmaması durumunda, en fazla oy toplayan ilk iki aday için ikinci tur seçim yapılır. Yapılan seçimi kazanan müftü adayın görev ve yetki belgesini Yüksek Din Kurulu düzenler. Göreve başlayan müftüler, camiler ve İslam Cemaatlerinde din görevlilerinin ahlaksal kişiliğini yakından izlerler ve müslümanların kültürel ve dinî düzeyinin yükseltilmesi için çalışırlar.⁵⁶

1992 yılında kabul edilen "Bulgaristan Cumhuriyetinde Müslümanların Dini Yapısı ve Yönetimine İlişkin Tüzük"ü Bulgaristan'daki Dini Mahkemelerini de ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Hatta konuyla ilgili bir bölüme de (Yedinci bölüm) yer verilmektedir. Bu bölümde belirtildiğine göre, her Bölge Müftülüğü katında bir Dini Mahkeme vardır. Bu mahkeme kurulu üç kişiden oluşur ve müftü bunun başkanıdır. Diğer iki üyesinden birisi aynı bölgeden din adamı, ötekisi de halk arasında saygıya sahip ve iyi isim yapmış kişiden oluşur. Bu mahkemeler yalnız hata yapmış din görevlilerin dini nitelikli davalarına bakar ve şu cezaları verir: 1) kınama, 2) verilen maaşta üç, altı ve oniki ay süre için indirim cezası, 3) görevden uzaklaştırma cezası.⁵⁷

Bölge Dini Mahkemelerinin bir derece üstünde ve Başmüftülüğün nezdinde Yüksek Din Mahkemesi bulunur. Bu mahkeme beş kişiden oluşur. Başmüftü Yüksek Din Mahkemesinin başkanıdır. Görev süresi üç yıl olan bu mahkemenin geri kalan dört üyesi, iyi isim yapmış müslüman kişilerden oluşur. Yüksek Din Mahkemesi, Yüksek Din Kurulu tarafından seçilir. Bu mahkemenin üyeleri Bulgaristan Cumhuriyetinde yürürlükte bulunan ilgili mevzuatın hükümleri ve ilkelerine ters düşmemeye özen göstererek şeriat hükümlerini kılavuz bilir. Dava açma, davacı tarafları ve tanıkları duruşmaya

55. A.g. belge, s. 10-12.

56. A.g. belge, s. 9-10.

57. A.g. belge, s. 12-13.

davet etmek ve karar alma işlemleri, Bulgaristan Cumhuriyetinde yürürlükte bulunan Medenî Mahkeme Usulleri Kanunu'nda öngörülmüş düzen esasında yapılır. Yüksek Din Mahkemesi Bölge Müftüleri, Başmüftülük görevlileri ve Bölge Müftülüklerinin aşağıda belirtilen konulara ilişkin bütün davalarına bakar:

1. Göreve atama ve görevden uzaklaştırma evrakları,
2. Din görevlilerini başka göreve atama,
3. Değişik dinî konularda fetva çıkarma,
4. İslâm Cemaatleri arasında tartışmalar,
5. Bölge Müftülükleri, Bölge Din Mahkemeleri kararlarına karşı şikayet dilekçeleri,
6. Dinî nikâhla ilgili şikayet dilekçeleri,
7. Yeni cami açma başvuruları.

Tüzüğe göre, Yüksek Din Mahkemesi aşağıda belirtilen cezaları verir:

1. Kınama cezası,
2. Verilen maaşta bir, iki, üç veya daha fazla aylık süre için indirim cezası,
3. Başka göreve atama cezası,
4. Görevden azletme cezası,
5. Bulgaristan Cumhuriyeti soruşturma makamlarına teslim etme cezası.

Yüksek Din Mahkemesi nezdindeki dava dosyaları ve mahkeme evrakları Başmüftülük Bürosu personeli tarafından tutulur ve yürütülür. Davacı taraflardan her biri Yüksek Din Mahkemesine belirli bir harç öder. Harcın miktarı her yıl, Yüksek Din Kurulunca düzenlenen protokolde belirtilir. Bu mahkemenin kararları nihai ve temyize tabi olmadığı için, suçlu bulunan harç olarak yatırdığı parayı geri alamaz. Bu para Başmüftülük bütçesine girer. Ayrıca Yüksek Din Mahkemesi, Başmüftünün önerisi üzerine, Bölge Din Mahkemelerinin çalışmalarını denetler, gerektiğinde kararlarını iptal eder veya tasdikler, onların tamamlayamamış oldukları davalara yeniden bakar ve karar alır.⁵⁸

Görüldüğü gibi, Müftülüklerin ve Şer'îyye Mahkemelerin önemi ve görevleri çok yönlüdür. Bu kurumlar, geçmişte olduğu gibi, bugün de Türk-Müslüman toplumu ile devlet arasında bir bağ oluşturma gücüne sahiptirler. Ayrıca bu dinî kurumlar kültürel, hukukî, siyasî cihetlerden Bulgaristan Türk-Müslüman toplumun varlığı üzerinde amil ve müessir birer müessese özelliğini de taşımaktadırlar.

- EK -

16/29 Eylül 1913 Tarihinde İmzalanan Türk-Bulgar Barış Antlaşmasına Bağlı 2 Numaralı Melfuf Müftülere müteallik mukavelename*

Madde 1: Sofya'da bir başmüftü bulunacak ve müfti-i numaileyh Bulgaristan'daki müftülerin şer'i şerife müteallik umur-ı mezhebiye ve hukukiye için makam-ı celil-i cenab-ı meşihatpenahî ve Bulgaristan mezahip nezaretile vukubulacak münasebatına vasatat eyleyecektir.

Başmüftü emr-i intihabı icra için sureti mahsusada ıctima edecek olan Bulgaristan'daki müftüler tarafından ve meyanından intihap kırılacaktır. Müftü vekilleri işbu ıctimaa ancak müntehip sıfatıyla iştirak edeceklerdir.

Bulgaristan mezahip nezareti başmüftünün intihabını Sofya sefaret-i seniyesi vasıtasıyla makam-ı muallâ-yı cenab-ı meşihatpenahiye tebliğ edecek ve taraf-ı âli-i meşihatpenahiden müfti-i mumaileyhe bir menşur ve umur-ı memurisini ifa ve bu bapta kendisi dahi Bulgaristan'ın diğer müftülerine aynı mezuniyeti ita edebilmesi için bir mürasele gönderilecektir.

Başmüftü ahkâm-ı şer'îyye dairesinde Bulgaristan müftülerinin muamelâtını ve müessesat-ı mezhebiye ve hayriye-i islâmiyeyi ve müessesat-ı mezkûre hademe ve mütevellilerini nezaret ve teftiş altında bulundurmak hakkını haiz olacaktır.

Madde 2: Müftüler Bulgaristan müslüman müntehipleri tarafından intihap olunur.

Başmüftü intihab olunan müftünün şer'an matlup olan kâffe-i evsafı camî olup olmadığını bittahkik muvafık bulduğu halde ıftaya mezuniyeti havi mumaileyh namına menşur itası lüzumunu bâb-ı meşihatlaş-ar eder ve müfti-i cedide bu suretle istihsal olunacak menşur ile beraber ahali-i müslime beyinde icra-yı ahkâm-ı şer'îye için mezuniyeti havi icap eden müraseleyi ita eder.

Müftüler daire-i memuriyetleri dahilinde ve lüzum görülen mahallerde işbu mukavelenamede muayyen vazai fi Mahallî müftülerinin doğrudan doğruya nezareti altında olarak ifa-yı vazife etmek üzere müftü vekilleri tayinini teklif

58. A.g. belge, s. 12-14.

* Türk Kültürü, 1985, sayı 264, s. 259-263.

edebilirler şu kadar ki bu intihabı başmüftüye tasdik ettirmeleri meşruttur.

Madde 3: Başmüftü ile müftülerin ve müftü vekillerinin ve bir de anların iklâmındaki memurin ve müstahdiminin maaşatı Bulgaristan Hükümeti tarafından tasviye olunacak ve bu maaşları alanların vak ve haysiyetleri ve mevkiilerinin derece-i ehemmiyeti nazar-ı itibare alınarak ona göre tayin edilecektir.

Başmüftülük teşkilâtı başmüftü tarafından tanzim edilecek bir nizamname ile tayin olunacaktır.

Başmüftü ile müftüler ve müftü vekilleri ve bir de bunların maiyetleri memurları Bulgar memurinine kavanin ve nizamatin bahş ve temin ettiği kâffe-i hukuku haiz olacaklardır.

Madde 4: Müftülerle vekillerinin azli memurin-i hükümet hakkındaki kanuna tevfiikan vuku bulacaktır.

Başmüftü veya tevkil ve terhis edeceği memur bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli hakkında tetkik-i ahval-i memurin komisyonunca karar verileceği zaman komisyon-ı mezkûrda bulunmağa davet edilecektir. Maahaza başmüftünün veya memurunun rey ve mütalâası meclis-i mezkûrda sırf mahiyet-i diniyeyi haiz olan şikâyatın takdirince esas teşkil edecektir.

Bir müftünün veya bir müftü vekilinin azli varakasında halefinin yevm-i intihabı dahi tayin kılınacaktır.

Madde 5: Müftüler tarafından isdar olunan hüccet ve ilâmlar başmüftü tarafından tetkik olunacak ve başmüftü bunları ahkâm-ı şer'iyeye muvafık bulduğu takdirde tasdik ile mevki-i icraya konulmak üzere âit olduğu daireye tevdi edecektir.

Ahkâm-ı şer'iyeye adem-i tevafukundan dolayı tasdik edilmeyen hüccet ve ilâmlar bunları veren müftülere iade olunacak ve müteallik oldukları işler ber nehc-i şer'î şerif yeniden tetkik ve fasl edilecektir. Ahkâm-ı şer'iyeye tevafuk etmediği anlaşılan veyahut bab-ı fetvaca tetkiki alâkadar talep edilen hüccet ve ilâmlar başmüftü canibinden makam-ı celil-i meşihat-ı ulyâya gönderilecektir.

Başmüftü tarafından veya makam-ı ulyâ-yı meşihatpenahi canibinden tasdik olunan hüccet ve ilâmlar Bulgar memurin-i âidesi tarafından mevki-i icraya vaz olunacaktır. Bu takdirde bu hüccet ve ilâmlara bulgarca bir tercümesi rapt edilecektir.

Madde 6: Başmüftü icap ettiği takdirde nikâh, talâk, vasiyet, veraset, nafaka ve saire mevad-dı şer'iyeye ile emval-i eytamin idaresine müteallik mesaide diğer müftülere vasaya ve tebliğat-ı muktaziye ifa edecektir. Bundan maada müfti-i mumaiyleh masalih-i mebhuseye dair olan şikâyet ve müstediyaı tetkik ve ahkâm-ı şer'iyeye nazaran ve yapılmak lâzım geleceğini daire-i aidesine iş'ar eyleyecektir.

Müftüler nezaret ve idare-i evkaf ile dahi mükellef olduklarından başmüftünün başlıca vazâifinden biri de anlardan hesap talep etmek ve buna müteallik hesap defterleri hazırlatmaktadır.

Evkaf hesabatına müteallik defatir Türkçe tutulabilecektir.

Madde 7: Başmüftü ve müftüler indelha-ce Bulgaristan'daki maarif umumiye meclislerini ve mekâtib-i islâmiyeyi ve medreseleri teftiş ve lüzum görülen mahallerde mektepler ihdası zımnında teşebbüsât-ı lâzıma icra edeceklerdir. Başmüftü lüzum varsa maarif-i umumiyet-i islâmiyeye müteallik umur ve masalih için daire-i aidesine müracaat edecektir.

Bulgaristan Hükümeti Bulgar masarif-i umumiye kanuniyle tayin olunan nisbet daire-sinde ve masarifi kendisine ait olmak üzere mekâtib-i iptidaiye ve rüşdiye-i islâmiyeyi tesis edecektir. Tedrisat Türkçe olarak ve resmî programa tevfiikan icra olunacak ve Bulgar lisanının tahsili mecburî olacaktır.

Tahsil-i mecburiye ve mualliminin adedile hukukuna müteallik bilcümle kavaninin cemaat-ı islâmiye heyet-i tedrisiyesine tatbikine devam olunacaktır. Bu müesseseler heyet-i tedrisiyesiyle memurin ve müstahdimin-i sairesinin maaşatı Bulgar müessesat-ı heyet-i tedrisiyesi hakkında cari olan aynı şerait dairesinde olarak Bulgar hazinesi tarafından tesviye olunacaktır.

Nüvap yetiştirmek üzere bir müessese-i mahsusa dahi tesis edilecektir.

Madde 8: Nüfus-ı kesire-i islâmiyeyi cami olan her bir mahal veya şehirde evkaf işleri ve tedrisat-ı umumiyeyi rüştiye ile mükellef bir cemaat-ı islâmiyenin intihabına iptidar edilecek ve bu cemaatin şahsiyet-i maneviyesi kâffe-i ahvalde ve bilcümle memurin-i hükümetçe tanınacaktır.

Her bir mahallin evkafı oradaki cemaat-ı islâmiye tarafından kavanin ve ahkâm-ı şer'iyeye

tevfikan idare olunacağı cihetle cematı mezkûrenin şahsiyet-i maneviyesi evkaf-ı mezkûrenin sahibi ad ve itibar olunacaktır.

Umumî müslüman mezarlıkları ile cevami kurbinde kâin mezarlıklar cemaat-ı islâmiyeye ait emval-i vakfiye zümresine ithal olunacak ve cemaat-ı mezkûre bunları kendi istekleri veçhile ve kavaid-i hüsnüsiyyeha tevfikan istimal eyleyeceklerdir.

Emval-i vakfiyeden her biri ait olduğu cemaata bedeli tesviye olunmadıkça hiçbir veçhile istimlak olunamaz.

Bulgaristan'da bulunan emlâk-i mevkufenin hüsn-i muhafazasına dikkat ve itina olunacak ve bir mecburiyet-i mübrimeye mübteni ve kavanin ve nizamat-ı meriyeye muvafık bulunmadıkça meban-i diniye veya hayriyeden hiç biri hedm edilmeyecektir.

Esbab-ı mübrimeden naşi meban-i mevkufeden birinin istimlakı icap ettiği takdirde bu binanın mebni bulunduğu mahalle nispetle aynı kıymeti haiz diğer bir arsa irae edilmedikçe ve bir binanın bedeli tesviye olunmadıkça buna teşebbüs olunamayacaktır.

Esbab-ı mübrimeye mebni istimlak olunacak olan emval-i mevkufenin kıymetleri olarak

taayin olunacak mebalîğ meban-i vakfiyenin tamiir ve termimine tamamen sarf ve tahsis olunmak üzere cemaat-ı islâmiyeye tevdi ve teslim kılınacaktır.

Madde 9: İşbu mukavelenamenin imzasından itibaren altı ay müddet zarfında Bulgaristan Hükûmeti tarafından başmüftünün dahi bihakkın dahil olacağı bir komisyon-ı mahsus tayin olunacak ve bu komisyon zaman-ı teşekkülünden itibaren üç sene müddet zarfında mütevelliler veya anlara mensup ashab-ı hukuk taraflarından vuku bulacak mütelibi tetkik ve tahkik vazifesiyle mükellef bulunacaktır.

Komisyonun mukarreratını kendilerince mucib-i hoşnudî addetmeyecek olan alâkadaran mahakim-i aide-i mahalleye müracaat edebileceklerdir.

İşbu protokol 16-19 Eylül 1913 tarihinde iki nüsha olarak Dersaadet'te tanzim olunmuştur.

Devlet-i Aliye
namına:

İmza: Talât
İmza: Mahmut
İmza: Halil

Bulgaristan
namına:

İmza: Savof
İmza: Naçeviç
İmza: Toşef